

Юрій Павлинський,
студент Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

АРХЕОЛОГІЧНИЙ МАТЕРІАЛ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З УРОЧИЩА КАЧАТНИК НА ТЕРИТОРІЇ СМТ ЛЕТИЧІВ

У статті висвітлюється інформація про виявлене у червні 2021 року напівзатопленого поселення черняхівської культури в урочищі Качатник на території смт Летичів Хмельницької області. Подано відомості, ілюстровано й класифіковано знайдений керамічний матеріал та інші знахідки.

Ключові слова: черняхівська культура, розвідка, поселення, археологічні дослідження Летичівщини, Меджибізький археологічний мікрорегіон.

Традиційно на історичному факультеті Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка, після завершення літньої екзаменаційної сесії, студенти першого курсу беруть участь у літній археологічній практиці. Як додаткове, в рамках практики, студентам було дано завдання зробити археологічну розвідку місцевості, де вони проживають. У червні 2021 року автором було проведено археологічну розвідку узбережжям Щедрівського водосховища на околиці смт Летичів, а саме на вулиці Автопарківській поблизу ДОТа, де знаходиться заміська зона відпочинку, іменована жителями селища, як урочище Качатник. Під час розвідки обстежено територію берега пляжу і прилеглого до нього поля, де виявлено чимале скупчення кераміки черняхівської культури, що безпосередньо свідчить про розташування в цій місцевості поселення.

Метою статті є висвітлення інформації та ілюстрація кращих зразків керамічного та іншого археологічного матеріалу з виявленого об'єкту черняхівської культури, що знаходиться на узбережжі Щедрівського водосховища у північно-західному напрямку від центру смт Летичів.

Варто зазначити, що згадана місцевість входить до Меджибізького археологічного мікрорегіону, де давно проводяться археологічні дослідження. Центром активних і плідних археологічних досліджень Летичівщини був і залишається Меджибіж, зокрема науковий осередок Державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Найбільший внесок у вивчення старожитностей Летичівщини, у свій час зробив М. Й. Ягодзінський. За весь період проведення досліджень ним було виявлено не один черняхівський об'єкт, які він, як і інші об'єкти, детально описав в своїх звітах: (Ягодзінський 1973, арк. 19; Ягодзінський 1971, арк. 39; Ягодзінський 1972, арк. 26). Також значний внесок у вивчення пам'яток археології та, зокрема, черняхівської культури в цьому регіоні, зробили такі відомі дослідники як І. С. Винокур (Винокур та ін. 1984; Винокур 1985) С. Ю. Демидко (Демидко 2004), А. Ф. Гуцал, І. Р. Михальчишин (Гуцал, Якубовський, Михальчишин 2011), О. Г. Погорілець, А. М. Трембіцький (Погорілець, Трембіцький 2011), О. В. Петраускас (Петраускас та ін. 2014) та інші вчені.

Виходячи з топографії місцевості, досліджувана територія має розміри приблизно 1 x 1 км, знаходиться на півострові, який обмежується яром з півночі, водоймою із заходу, а з півдня пологим схилом. Теоретично можемо припускати що це і є територія поселення за наявними рельєфними особливостями місцевості. І. С. Винокур зауважує, що деякі поселення можуть досягати в довжину 1-2 км і завширшки 150-200 м. (Винокур 2008, с. 264). Під час розвідки, як зазначалось, окрім узбережжя було обстежено поле, на якому за знайденими уламками посуду, можна припускати, що поселення могло обмежуватися шириною приблизно до 200 м від узбережжя і мати довжину 1 км. Для встановлення точних меж потрібно провести повноцінні археологічні дослідження.

Об'єкти черняхівської культури даної місцевості містять різноманітний керамічний матеріал, який представлений формами ліпного та гончарного посуду. Серед виявленої автором кераміки можна виділити такі фрагменти посуду: вінця ліпних та кружальних горщиків і мисок, бокові стінки посудин з орнаментациєю і без неї та денця. Припускаємо, що для виготовлення посуду використовували ручне гончарне коло. У складі представленої у статті кераміки чітко візуально простежується домішка дрібного річкового піску й дрібного товченого кременю, поодинокі зустрічається рослинна домішка.

Серед вінець мисок, виявлених уламків гончарної кераміки виділяємо: №1 – миска, характерного для черняхівської культури сірого кольору, конічної форми закритого типу, гладенькою поверхнею з помітними слідами лощення, вінчик слабо виражений. Досить поширений вид мисок у черняхівській культурі, чисельні аналогії простежуються з поселень Обухів-1 (Кравченко, Петраускас, Шишкін, Петраускас 2007, с. 237, рис. 14.9); Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 86, рис. 25); Комарів (Петраускас 2014, с. 170, рис. 5.6); Баговиця (Старенький, Болтанюк 2019, с. 54, рис. 6.5); з могильників Ружичанка (Гопкало 2012, с. 361, рис. 6.4); Косаново (Кравченко 1967, с. 124, табл. VIII рис. 8); Черкаси-центр (Куштан, Петраускас 2011, с. 203, рис 5.2).

№8 – вінчик ледве відігнутий назовні, округлий, сірого кольору, поверхня гладенька, через невеликий розмір фрагмента важко впевнено говорити про вид посудини, тому на нашу думку, це була миска закритої форми, аналогії можемо простежити на поселенні Гребінки (Магомедов 2001, с. 231, рис. 29.2); та в селі Западинці (Погорілець, Трембіцький 2011, с. 95, рис. 4.5).

№9 – уламок миски чорного кольору, поверхня шерехата аналогія даному фрагменту спостерігається на могильнику Жовнин (Магомедов 2001, с. 233, рис. 31.12).

Вінце ліпної миски: №7 – черепок тонкостінний, темно-сірого кольору, вінця ледь відігнуті назовні, поверхня гладенька, аналогії виявлені на поселеннях Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 86, рис. 24; с. 98, рис. 47.9); Бернашівка (Баран, Винокур, Журко 1982, с. 94, рис. 6.3).

Вінця гончарних горщиків: №2 – горщик зі слабо вираженим вінцем, поверхня шерехата із залишками слідів лінійної орнаментации біля опука та шийки вінця, аналогії даному фрагменту відомі на поселенні Теремці (Баран 1998, с. 91, рис. 4.3; с. 302, рис. 47.5; с. 303, рис. 48.3); могильнику Романове Село (Магомедов 2001, с.226, рис. 24.2); максимально подібний орнамент простежуємо на горщику з могильника Каборга IV (Магомедов 2001, с. 220);

№3 – тонкостінний горщик з добре вираженим вінцем, поверхня заглажена, помаранчевого кольору, орнамент відсутній, широкий перехід від шийки до плеча під кутом 60°, подібні посудини зустрічаємо на поселеннях Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 98, рис. 47.5); Обухів-1 (Кравченко, Петраускас та ін. 2007, с. 277, рис. 55.2); з могильника Велика Бугайівка (Петраускас 2018, с. 27, рис. 6.2); з поселення в селі Копитинці (схожий тип вінця) (Погорілець, Трембіцький 2011, с. 71, табл. 6.1);

№4 – горщик сірого кольору з шерехатою поверхнею, на зламі простежується потовщення при переході від шийки до вінця, аналогічні черепки бачимо на поселеннях Обухів-1 (Кравченко, Петраускас, Шишкін, Петраускас 2007, с. 335, рис. 103.6); Баговиця (Старенький, Болтанюк 2019, с. 54, рис. 6.7); Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 98, рис. 47.2); на могильнику Ружичанка (Демидко 2012, с. 406, рис. 2.6).

№5 – вінце горщика темно-сірого кольору, у профілі округле, слабо виражене але має потовщення у вигляді валика, поверхня шерехата, подібні фрагменти зустрічаються на поселеннях Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 90, рис 31; с. 100, рис. 52); Бернашівка (Баран, Винокур, Журко 1982, с. 95, рис. 7.3) та Обухів-1 (Кравченко, Петраускас та ін. 2007, с. 243, рис. 21.13, с. 265, рис. 43.3).

Вінця ліпних горщиків: №6 – черепок має темно-сірий колір, лощений, місцями вкритий патиною, вінце добре виражене, подібні за формою фрагменти простежуємо на поселеннях Бернашівка (Баран, Винокур, Журко 1982, с. 94, рис. 6.9, с. 96, рис. 8.2); Чорнівка (Войнаровський 2005, с. 175, рис. 1.19) Обухів-1 (Кравченко, Петраускас, Шишкін, Петраускас 2007, с. 284, рис. 62.1); могильнику Черкаси-Центр (Куштан, Петраускас 2011, с. 202, рис. 4.6);

№10 – вінце ліпного горщика темно-сірого кольору, плавно відігнуте назовні, поверхня шерехата з добре помітними нерівностями та порами від наявності в складі тіста певних органічних домішок, які з часом перегнили, візуально помітне потоншення при переході з шийки до вінця, аналогі таким формам спостерігаємо на поселеннях Комарів (Петраускас 2014, с. 171, рис. 6.9); Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 26, рис. 34.1); Обухів-1 (Кравченко, Петраускас та ін. 2007, с. 247, рис. 25.7) та могильнику Ружичанка (Демидко 2012, с. 406, рис. 2.8, 2.2).

Серед знайдених уламків бокових стінок, найбільш цікавими насамперед є два фрагменти: №11 – черепок сірого кольору, поверхня шерехата, простежується лінійний орнамент у вигляді однієї вдавненої лінії, подібну орнаментацию бачимо на поселенні у Бакоті (Винокур, Горішній 1994, с. 82, рис. 15.2, 15.4) та на могильнику Ружичанка (Гопкало 2012, с. 362, рис. 7.9, 7.15; с. 383, рис. 2). №12 – уламок темно-сірого кольору, поверхня гладенька, помітний вдавнений нігтьовий орнамент у вигляді точок, які йдуть вертикально у два ряди, посудину з характерним орнаментом простежуємо на могильнику Тиргу-Муреш (Румунія) (Магомедов 2001, с. 226, рис. 24.13).

Фрагменти денець: №13 – денце помаранчевого кольору, має виступаючий утор по зовнішньому краю, до центру денця зменшується його товщина, по всьому уламку простежуються запади від більших фракцій доданого до складу кременю, за формою виявлено чимало аналогій даному фрагменту на поселеннях Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 82, рис. 15.6; с. 88, рис. 28.4); Баговиця (Старенький, Болтанюк 2019, с. 52, рис. 4.3); Давидівка-2 (Томашевський, Павленко 2014, с. 215, рис. 4.12); Обухів-1 (Кравченко, Петраускас та ін. 2007, с. 241, рис. 19.1) та селі Романівка (Погорілець, Трембіцький 2011, с.69, табл. 4а.4). №14 – керамічний уламок має прямий перехід від денця до тулуба, сірого кольору, поверхня шерехата, припускаємо, що за технологією виготовлення це ручна ліпка з використанням ручного гончарного кола, типова форма денця, аналогії простежуємо на поселеннях Бакота (Винокур, Горішній 1994, с. 85, рис. 23); в селі Западинці (Погорілець, Трембіцький 2011, табл. 1.5 с. 66; с. 71, табл. 6.3); могильниках Косаново (Кравченко 1967, с. 118, табл. II, рис. 22) та Черкаси-Центр (Куштан, Петраускас 2011, с. 204, рис. 6.2).

Варто зазначити, що найбільше скупчення кераміки було виявлено на прибережній терасі, яка у теперішній час знаходиться під водою на глибині до 1 м, (місцеві жителі називають «дитячий пляж»). Ця ділянка була затоплена внаслідок побудови у 1958 році греблі Щедрівської ГЕС, після чого суттєво піднявся рівень води р. Південний Буг та її притоки р. Вовк, утворивши водосховище. На знімку американського розвідувального супутника 1974 року, можна простежити, що рівень води був нижчим, ніж у 2021 році, і ця тераса частково, а то і повністю була на суші (Машина часу і простору 2011). Припускаємо, що керамічний матеріал з'явився на поверхні внаслідок розмивання піщаного ґрунту прибуваючою водою. Поодинокі виходи кераміки також простежуються на обривистих берегах місцевості, де проглядається культурний шар.

Після додаткового обстеження узбережжя в грудні 2021 року, поблизу місця найбільшого скупчення кераміки, де спостерігається різкий обривистий берег з виступами глини та великих уламків вапнякової породи, було виявлено один з елементів ручного ротаційного жорна. Знахідку характеризує пориста поверхня з відповідним овальним отвором по середині під штир, діаметр близько 35 – 45 см та висота 12 см. Внаслідок впливу зовнішніх факторів, камінь має великі сколи та інші пошкодження на поверхні, тому діаметр коливається в зазначених межах. (див. фото №1 та №2). Аналогію даній знахідці було виявлено у однойменній статті П. І. Хавлюка «Про реконструкцію черняхівських жорен» (Хавлюк 1977, с. 24, рис. 1)

Отже можемо зробити певні висновки. Під час виконання завдання літньої археологічної практики на території зони позаміського відпочинку урочища «Качатник» автором виявлено сліди напівзатопленого черняхівського поселення, враховано рельєфні особливості місцевості. Це дає підстави для проведення більш ретельних та ширших археологічних робіт для встановлення точних меж поселення, його датування і виявлення нових об'єктів. На цей момент поселення черняхівської культури характеризують знахідки уламків глиняного гончарного та ліпного посуду і виявленого елемента ручного ротаційного жорна. Розробка даної теми є на сьогодні актуальною, оскільки виявлено раніше не фіксований об'єкт цієї культури, не встановлене його точне датування, тому можемо припустити, що дане поселення є ново виявленим та потребує в перспективі ширших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Баран, В. Д., Винокур, І. С., Журко, О. І. 1982. Поселення середини I тисячоліття н. е. біля с. Бернашівка на Дністрі. *Археологія*, 39, с. 87-99.
- Баран, В. Д. 1998. Україна крізь віки. Т.ІІІ. *Давні слов'яни*. Київ: Видавничий дім «Альтернативи».
- Винокур, І. С., Горішній, П. А. 1994. *Бакота. Столиця давньоруського Пониззя*. Кам'янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства.
- Войнаровський, В. М. 2005. Сучасний стан та проблеми археологічного дослідження пам'яток римського часу Північної Буковини. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 9, с. 174-193.
- Винокур, І. С., Гуцал, А. Ф., Пеняк, С. І., Тимошук, Б. О., Якубовський, В. І. 1984. *Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області*. Київ: Наукова думка.
- Винокур, І. С. 1985. *Історія лісостепового Подністрів'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя*. Київ; Одеса.
- Винокур, І. С., Телегін, Д. Я. 2008. *Археологія України*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

- Гуцал, А. Ф., Якубовський, В. І., Михальчишин, І. Р. 2011. *Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник*. Київ-Чернігів: Деснянська правда.
- Гопкало, О. В. 2012. Черняхівський могильник Ружичанка. *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов*, 3, с. 330-400.
- Демидко, С. Ю. 2004. Меджибізький археологічний мікрорегіон (звод пам'яток). *Літопис Хмельниччини*. Хмельницький, с. 62-73.
- Демидко, С. Ю. 2012. Новые данные о Ружичанском могильнике. *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов*, 3, с. 401-408.
- Державний політехнічний музей ім. Бориса Патона при НТУУ КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2011. *Машина часу і простору [online]*. Режим доступу: https://museum.kpi.ua/map/?d=loc_ [Дата звернення: 20 жовтня 2021].
- Кравченко, Н. М. 1967. Косановський могильник (по матеріалам раскопок В.П. Петрова и Н.М. Кравченко в 1961-1964 гг.). *Материалы и исследования по археологии СССР*, 139, с. 77-135.
- Кравченко, Н. М., Петраускас, О. В., Шишкин, Р. Г., Петраускас, А. В. 2007. *Памятники археологии поздне римского времени Правобережной Киевщины*. Київ: КНТ.
- Куштан, Д. П., Петраускас, О. В. 2011. Могильник черняхівської культури Черкаси-Центр (за матеріалами розкопок 2000-2003 рр.). *Оіит*, 1, с. 178-230.
- Магомедов, Б. В. 2001. Черняхівська культура. Проблема етноса. *Monumenta studia gothica*, 1. Люблін: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej.
- Петраускас, О. В. 2014. Деякі підсумки досліджень комплексу пам'яток пізньоримського часу біля с. Комарів. *Оіит*, 4, с. 165-184.
- Петраускас, О. В. 2018. Могильник та поселення черняхівської культури Велика Бугаївка в системі старожитностей Середнього Подніпров'я. *Археологія*, 2, с. 22-41.
- Старенький, І. О., Болтанюк, П. А. 2019. Археологічна розвідка в околицях села Баговиця. *Археологія & Фортифікація України*, 10, с. 45-55.
- Трембіцький, А. М., Погорілець, О. Г. 2011. *Ягодзінський Михайло Йосипович (1923-2008): історик, археолог, музейник*. Хмельницький: ПП Мельник.
- Томашевський, А. П., Павленко, С. В. 2014. Нові пам'ятки римської доби на території Житомирського Полісся. *Оіит*, 4, с. 211-222.
- Хавлюк, П. І. 1977. Про реконструкцію черняхівських жорен. *Археологія*, 24, с. 21-28.
- Ягодзінський, М. Й. 1971. *Звіт про археологічні розвідки в межах Хмельницької області, проведені протягом 1958-1971 рр.* Машинопис. НА ІА НАНУ, ф. 64 е., спр. 52.
- Ягодзінський, М. Й. 1972. *Звіт про археологічні розвідки по берегах верхів'я Південного Бугу в 1972 р.* Машинопис. НА ІА НАНУ, ф. 64. е., спр. 60.
- Ягодзінський, М. Й. 1973. *Звіт про археологічні дослідження в зоні верхів'їв басейну рік Південний Буг та Бужок (околиці Меджибожа Хмельницької області) в 1973 р.* Машинопис. НА ІА НАНУ, ф. 64 е., спр. 67.

Yurii Pavlynskyi,
Student, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University

CHERNIAKHIV CULTURE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL FROM THE KACHATNYK SITE IN LETYCHIV

The article presented information about the half-flooded settlement of Chernyakhiv culture discovered in June 2021 on the territory of Kachatnyk tract in the north-western direction from the center of Letychiv village of Khmelnytsky region, illustrates and classifies, analyzes the terrain. Which gives reason to believe that the peninsula on which the settlement is located, is promising for the existence of other cultures here, ie may indicate the multilayered nature of the identified settlement. The area where the archeological site was discovered needs more thorough surveys and full-fledged archeological researches, which will give ground for more accurate dating and delineation of the settlement.

Keywords: Chernyakhiv culture, survey, settlement, archaeological research of Letychiv region, Medzhybizh archaeological microregion.

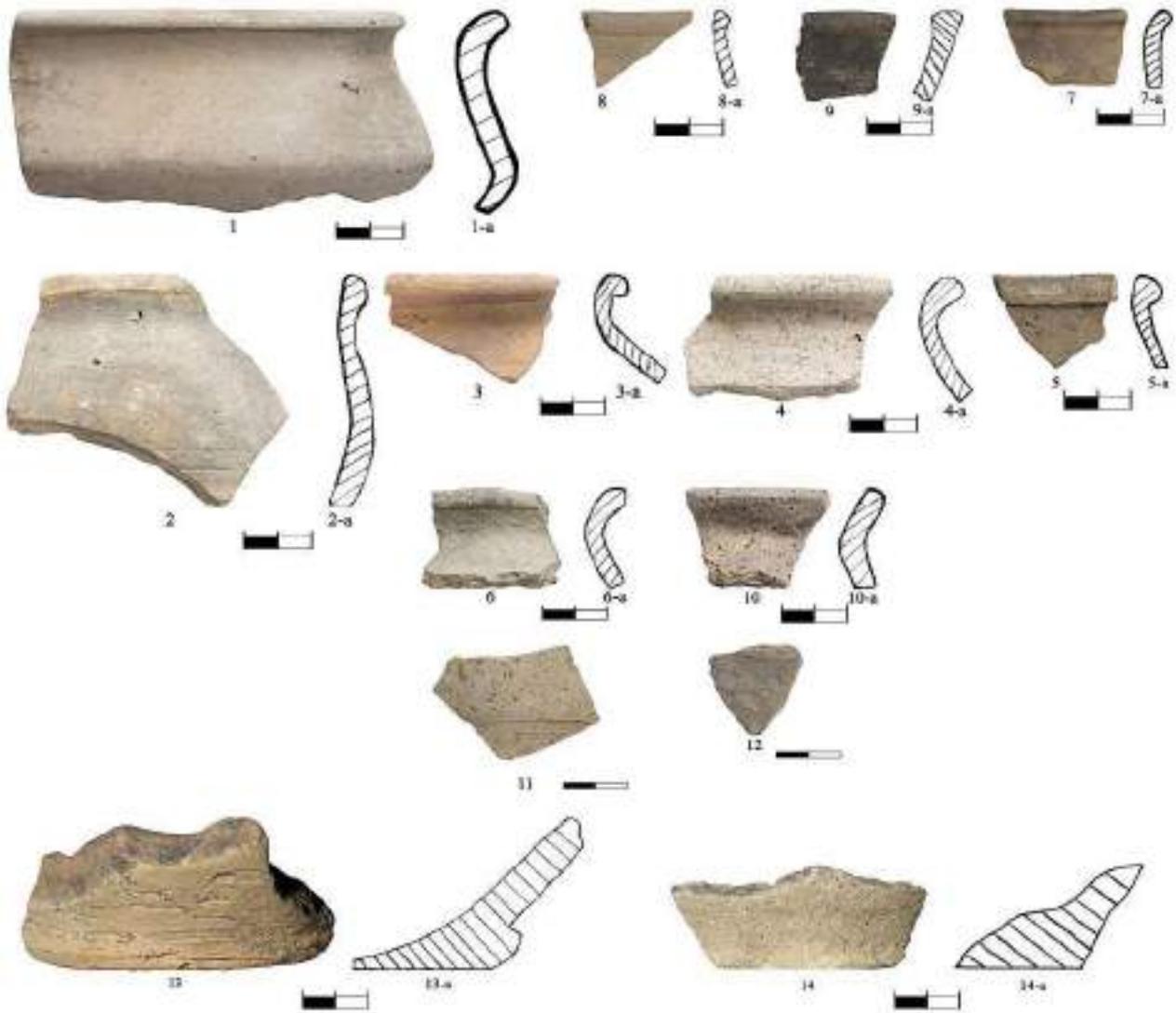

Рис. 1. Черняхівські знахідки з уроч. Качатник
(№1, 8, 9 – вінця гончарних мисок; №7 – вінце ліпної миски; №2-5 – вінця гончарних горщиків;
№11-12 – бокові стінки з орнаментацією; №13-14 – денця)

Рис. 2. Кам'яне жорно
з уроч. Качатник